

De boxtelse ST.Petrus

Kerk van de parochie Sint-Petrus Stoel te Antiochië Boxtel.
Over kerk, kapittel, toren, parochie, H.Bloedviering en orgel.
Door P. Th.A. Dorenbosch
Met medewerking van J.F. Clercx voor het (Smits') orgel.
1983

Voor talloze reizigers, die Boxtel te voet of per voertuig -anders dan per spoor -naderen, is het de eeuwenoude toren, die Boxtel al van verre representeert. Tienduizenden pelgrims, die eertijds uit de gehele Meierij in de nacht en de vroege morgen over modderige of stoffige, hobbelige wegen de vermoeiende voettocht of de ongemakkelijke karrereis naar Boxtelondernamen, hebben met vreugde het silhouet van de Boxtelse toren in het prille morgenlicht zien oprijzen. Zo zeer staat de Sint-Petrustoren als een herkenningsteken in het landschap, dat de straatweg, die Den Bosch via Boxtel met Best (en later via Eindhoven met Luik) zou verbinden, in het begin van de veertiger jaren van de achttiende eeuw "recht op den toren" van Boxtel werd aangelegd. De eind 1979 groots opgezette actie van de burgerij tot behoud van de toren vanwege het dreigend verval van dit bouwwerk vormde de aanleiding tot het schrijven van dit boek. Omdat de toren ten nauwste is verbonden met het kerkgebouw, het aanzien van de kerk in hoge mate werd verhoogd door de aanwezigheid van een kapittel, de parochie bezieling geeft aan het kerkgebouw, de H. Bloedverering hier is gelocaliseerd en van gewestelijke betekenis was " en het Smits'orgel het kostbaarste meubelstuk van de kerk is, is ook aan elk van déze onderdelen een aparte verhandeling gewijd. De stof is mitsdien onderscheiden in zes delen, verdeeld over twee boeken, te weten :

Eerste boek:

- Deel I De kerk
- Deel II Het kapittel
- Deel.III De toren

Tweede boek:

- Deel IV De parochie
- Deel V De H. Bloedviering
- Deel VI Het Smits' orgel

DEEL I DE KERK

De gegevens over bouwen stijl zijn hier niet strikt onderscheiden van de historische gegevens over de lotgevallen van de kerk. Over het interieur van de kerk, met name over de meubilering vóór 1648 met twee orgels, een oksaal, de kanunnikenbanken, een Sacramentshuis en een vijftiental altaren zijn we vrij goed ingelicht. Ingegaan wordt op het lot van het kerkgebouw in de hervormde tijd, niet echter op de historie van de protestantse kerkgemeente. Hier en daar is er in dit boek wel een tip van opgelicht; een geordend verhaal blijven voorbehouden aan een belangstellende, die zich in deze materie wil verdiepen. Het schip van de kerk is in 1660 ingestort; de bouwval bleef meer dan anderhalve eeuw bestendig. Uitvoerig wordt ingegaan op de gevolgde procedure tot naasting van de kerk tijdens de Bataafse Republiek en op de moeilijkheden - in het bij- zonder de tegenkanting van apostolisch vicaris Van Alphen -die een spoedige wederingebruik- neming door de katholieken in de weg stonden. Behalve vicaris Van Alphen treedt rond de Franse tijd ook een andere Boxtelaar herhaaldelijk op de voorgrond: de veelzijdig ontwikkelde Hendrik Verhees. Beiden hadden een scherp intellect en een verbazingwekkende werkkraft. De betekenis van laatstgenoemde komt ook tot uiting in zijn Schetsenboek, waaruit enige tekeningen van de St.-Petruskerk in dit boek zijn overgenomen. In 1827 kon het gerenoveerde kerkgebouw door de katholieken wederom in gebruik worden genomen en vervolgens vonden omvangrijke restauraties van de kerk plaats in de jaren zestig van de vorige en in de jaren twintig van deze eeuw door de architecten Cuypers. Het meubilair van de kerk dateert voor een groot gedeelte uit de 19de eeuw. De meeste van de toen aangeschafte houten beelden werden, nadat ze enige tientallen jaren elders zijn opgeslagen geweest, in 1983 in de

kerk herplaatst. Voor wat het liturgisch vaatwerk en de paramenten betreft heb ik mij bepaald tot enige voorname objecten, onder meer om niet in een te grote specialisatie en een te wijdloperige detaillering te vervallen. Uit historisch oogpunt is de periode van de schuil- en schuurkerken belangrijk. De grote schuurkerk aan de Burgakker is in 1828 afgebroken. Verscheidene malen heeft men onder het Staatse bewind te maken gehad met kerkstoringen en kerksluitingen. Voor wat de naaste omgeving van de kerk betreft is aandacht geschonken aan de pastorie, die zo nauw met het kerkelijk en parochieel leven is verbonden en aan de twee in de onmiddellijke nabijheid daarvan gelegen huisjes, die op de Monumentenlijst figureren. Ook aan de grafstenen in en rond de kerk is niet voorbijgegaan, waarbij het opvalt, dat respect voor graven en grafmonumenten dikwijls ver te zoeken is. De grafstenen in de kerk werden, als het zo uitkwam, rustig gevierendeeld en de grafkruisen en zerken op het oude kerkhof werden in de laatste jaren doelwit van beeldenstormers-nieuwe-stijl. Hoewel het voormalige klooster Duinendaal nauw met de parochie was verbonden, is daarop niet ingegaan. Na tien jaren leegstand gingen het gehele complex en de kapel, 'waar rond hun laatste fase de emoties hoog oplaaidden, roemloos ten onder. Duinendaal was meer dan een eeuwen bolwerk van godsdienstig leven, onderwijs, opvoeding, oudedagsvoorzieningen en ziekenverpleging het is een afzonderlijke uitgebreide studie meer dan waard.

DEEL II HET KAPITTEL

Het Boxtelse kapittel is opgericht in 1493; het is een van de jongste van dergelijke colleges van kanunniken. Het stichtingsjaar viel nagenoeg samen met de voltooiing van de toren. Een kapittel verhoogde de status van plaats en kerk, het had gevolgen voor de structuur van de parochie en drukte zijn stempel op de plaatselijke gemeenschap. Na 1648 is het kapittel gelaïciseerd; formeel bleef het nog voortbestaan. In dit deel wordt ook over het onderwijs gehandeld. Een eigenlijke kapittelschool heeft Boxtel blijkbaar niet gekend, al heeft het kapittel wel bemoeiingen met de school gehad en konden de kinderen er latijn leren. Verscheidene Boxtelse kanunniken hebben studie beurzen gesticht, waarover bijzonderheden worden vermeld.

DEEL III DE TOREN

Een akte uit 1491 geeft uitsluitsel omtrent de bouw. Op de gelijkenis met de Bossche Sint-Janstoren wordt uitvoerig ingegaan. In de jaren 1614-1616 is de torenspits na een brand herbouwd en wel door meester Hendrik Cornelis Schutkens van Liemd. Over diens werk, ook aan andere bouwprojecten, kon een en ander worden opgespoord. Twee maal ontkwam de toren ternauwernood aan een ramp: in 1862 en in 1944. Om de toren in onze tijd voor verval te behoeden werd door de Boxtelse gemeenschap krachtdadig ingegrepen met de groots opgezette actie "Red de toren", waardoor restauratie van de toren in 1982-'83 mogelijk werd. De torenklokken komen uitvoerig ter sprake, alsmede de totstandkoming van het klokkenspel, dat bij de jongste torenrestauratie een verdieping hoger werd gehangen.

De delen IV, V en VI worden opgenomen in het tweede boek.

DEEL IV DE PAROCHIE

De Sint-Petrusparochie, die tot aan het begin van deze eeuw geheel Boxtelomvatte, heeft aanvankelijk gestaan onder de patronage van de heer van Boxtel. Deze bezat het "jus patronatus", 'het recht om de parochieherder te kiezen. Vanaf de oprichting van het kapittel gold het patronaatsrecht voor de benoeming van de kanunniken, die de pastoor aanstelden. Tijdens de schuurkerktijd pretendeerden de heren van Boxtel nog altijd de pastoor te kunnen aanwijzen. Onttrekt zich de intrinsieke waarde van de parochie voor het zieleheil van de gelovigen zich grotendeels aan onze waarneming, haar materiële positie en die van de parochiegeestelijkheid is uit de parochie rekenboeken en andere bescheiden af te lezen. Voor zover ze bekend zijn, passeren pastoors en kapelaans de revue. Vooral de pastoors hebben hun stempel op de parochie gedrukt; over de kapelaans is gewoonlijk veel minder te achterhalen. Volledigheidshalve zijn alle bekend gebleven namen genoteerd. Over verscheidene

eeuwen verspreid krijgt men echter door deze namen wel enig inzicht in de voor het merendeel Brabantse families, waaruit priesters voortkwamen. Voor zover pastoors, kapelaans en pastores in de jongste tijd werkzaam waren dwingt de aard van dit werk, dat zich met de historie wil bezig houden, tot terughoudendheid. Wat het kerkbestuur betreft: zijn positie was vóór het kapittel prominent. In de tijd van het kapittel treedt het kerkbestuur op de achtergrond, in de schuurkerkperiode wordt het weer belangrijk, maar in de negentiende en ook nog in de eerste helft van deze eeuw is zijn plaats vrij onbeduidend. Thans beleeft het instituut als parochiebestuur een revival. Het parochieleven komt tot uiting in de viering van de missen, loven en andere plechtigheden, alsmede in het toedienen der Sacramenten. Op zondagen was de toeloop van de gelovigen zo groot, dat menigeen met een staanplaats in de kerk genoegen moest nemen. Het godsdienstig leven werd mede bepaald door de activiteiten van broederschappen en kerkelijke verenigingen zoals de Mariacongregatie, de H. Familie en de H. Kindsheid. De katholieke overtuiging en levenswijze valide parochianen kregen periodiek nieuwe impulsen in de gehouden volksmissies.

DEEL V DE H. BLOEDVIERING

In den vreemde werd vroeger de naam Boxtel vaak onmiddellijk geassocieerd met het H. Bloed. Boxtel was vanaf de late middeleeuwen tot aan de vrede van Munster een van de voornaamste bedevaartplaatsen in de Nederlanden. Hoe de H. Bloedviering in Boxtel plaats had, weten we voornamelijk uit enige toevallig bewaard gebleven kerkrekeningen uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw. In 1652 zijn de H. Bloeddoeken, om redenen van veiligheid, tijdelijk in bewaring gegeven aan Hoogstraten, waar de devotie tot het H. Bloed een grote bloei beleefde en een zo integrerend deel van het plaatselijk leven met de daarmee gepaard gaande bedrijvigheid ging uitmaken, dat slechts met de grootste moeite, eindelijk in 1924, althans een van de doeken kon worden teruggekregen. De pelgrimstochten beleefden in Boxtel een grote bloei tot aan 1648; daarna waren bedevaarten en processies strikt verboden en werden pelgrims, die toch nog uit devotie naar Boxtel kwamen, met geweld geweerd. Eerst vanaf het einde van de vorige eeuw wordt aan de bedevaarten naar Boxtel hieuw leven ingeblazen, aanvankelijk door "het kasteel" (Stapelen) en na 1924 door de plaatselijke geestelijkheid en gemeenschap. Kort na de Tweede Wereldoorlog zijn de bedevaarten weer verdwenen. Wat bleef is de jaarlijkse H. Bloedprocessie, die op de traditionele datum, Drievuldigheidszondag, door de straten trekt.

P.D.

DEEL VI HET SMITS'ORGEL

Er is over Smits nogal wat gepubliceerd en het valt daarbij op dat alle auteurs gewag maken van zijn zeer bijzondere kwaliteiten als orgelmaker. Algemeen is men van oordeel dat het klankbeeld van zijn orgels zeer origineel en van het hoogste artistieke gehalte is. Smits heeft zich orgelbouwkundig vooral geïntereerd op het Noordnederlandse-Noordduitse orgeltype, op het Zuidnederlandse-franse orgel en vooral op de orgelhouw van het nabij gelegen Rijnland en Westfalen. Onder invloed van deze nogal uiteenlopende stromingen, kwam Smits tot een dermate karakteristiek en zeer gecompliceerd orgeltype, dat dit in zijn veelzijdigheid welhaast niet te omschrijven is. Het woord "Smitsorgel" is in ons land en daarbuiten een begrip. Men kan Smits ook niet indelen bij een of andere school of groep van soortgelijke orgelmakers. Dat de kunstzinnige deken De Wijs juist Smits als orgelmaker koos kan dan ook beslist geen toeval genoemd worden. Het Boxtelse orgel behoort tot zijn grootste instrumenten en daarin heeft Smits, met zo'n opdrachtgever achter zich, zo'n grote veelzijdigheid aan de dag kunnen leggen. De rijke orgelkas is voorzien van fraai snij- en beeldhouwwerk. Daarin is een veelheid aan Christelijke symboliek uitgebeeld, die welhaast middeleeuws aandoet. Het orgel heeft een rijk geschakeerd klankbeeld, zowel door het grote aantal stemmen van verschillende soort, alsook door de grote variatie in klankkleur tussen de

gelijksoortige stemmen onderling. Het is een instrument dat de luisteraar kan blijven boeien hoeveel jaren men het ook gehoord heeft.
J.C.

Vrij kort nadat de actie "Red de toren" eind 1979 van start was gegaan, deelde het organiserend comité mij mee, dat het ter ondersteuning van de actie een boekje wilde uitgeven over de toren van de St.-Petruskerk. Mij werd gevraagd de tekst over kerk en toren, die ik had geschreven voor de in 1962 gevoerde carillonactie en die was opgenomen in een gestencilde brochure, nader uit te werken. Van meet af aan stond bij mij vast dat ik er naar moest streven dat de inhoud van zo'n boekje, hoezeer het aanvankelijk ook als propagandawerkje was bedoeld, in elk opzicht verantwoord zou zijn. Ik begon mij -wederom -te verdiepen in de meest voor de hand liggende literatuur zoals Schutjes, enige bijzondere uitgaven uit 1924 en 1927 van het toenmalige Boxtelse weekblad "Onze Kerkklokken", het Schetsenboek van Hendrik Verhees en het boek over het H. Bloed van deken Lauwerys. Vóór de oorlog had ik al eens iets over het H. Bloed gepubliceerd, waarvoor ik geput had uit enige zeventiende-eeuwse kerkrekeningen," die in het gemeente-archief worden bewaard. Ook kon ik de op Boxtel betrekking hebbende aantekeningen raadplegen die Ferdinand Smulders in de loop der jaren op het Rijksarchief te 's Hertogenbosch maakte uit de Schepenprotokollen van Boxtel en Den Bosch en die hij aan de Heemkundige Studiekring van Boxtel ter beschikking had gesteld. Spoedig zat ik midden in de stof. Ik mocht nu niet voorbij gaan aan wat er op de pastorie van St.-Petrus aan archivalia te vinden zou zijn. Op de allereerste plaats had ik belangstelling voor het Memoriale van de parochie. Van deken Bertens kreeg ik alle medewerking en ook koster Jo van Abeelen interesseerde zich zeer voor mijn nasporingen en werd weldra een vraagbaak voor talloze zaken die met kerk en parochie samen hingen. Intussen was namelijk duidelijk geworden dat het boekje -gedacht werd nog altijd binnen het kader van dit verkleinwoord -niet uitsluitend over kerk en toren moest handelen, maar dat daarin ook aandacht zou moeten worden geschonken aan een belangrijke instelling als het Boxtels kapittel, aan de parochie -die tot aan de twintigste eeuw geheel Boxtel bestreek -, aan de geschiedenis van het H. Bloed, die ten nauwste met de kerk is verweven en aan het befaamde orgel dat Franciscus Cornelis Smits in 1842 voor de kerk heeft vervaardigd. Wat dit orgel betreft, dat naast de historische achtergrond zoveel technische aspecten vertoont, kon gelukkig worden gerekend op de medewerking van één ter zake kundige, met name de orgelmaker Jan Clercx, die als geen ander dit orgel kent en er mee vertrouwd is, daarover al eens heeft gepubliceerd en er lezingen over heeft gehouden. Op de pastorie kreeg ik te maken met twee archiefkasten en twee archiefkisten, waarin archivalia van allerlei aard liggen opgetast. Alles is voorbeeldig bewaard, maar nauwelijks geordend. De meeste stukken dateren uit de 18de, de 19de en deze eeuw; van oudere datum is er vrijwel niets. Eenmaal met de archivalia op de pastorie bezig, stelde ik mij al spoedig in verbinding met het Bisschoppelijk archief, waar -uiteraard -ook belangrijke stukken betreffende kerk en parochie worden bewaard en waar de archivaris dr: J. Peijnenburg mij met raad en daad terzijde stond. Met het Boxtelse gemeente archief ben ik, mede uit de aard van mijn vroegere werkzaamheden, van ouds al enigszins vertrouwd. Gelukkig is er een inventaris van opgemaakt en wel in het jaar 1892 door de toenmalige archivaris in Noord-Brabant, mr. A. C. Bondam. Kort geleden is raadpleging van de oude gemeentelijke archieven gemakkelijker geworden door de aanwezigheid van een archivaris. Voor wat het kennisnemen betreft van allerlei literatuur over Brabant is men aangewezen op de bibliotheek van het Provinciaal Genootschap, met zijn rijke verzameling van Brabantica. Het archief van Monumentenzorg te Zeist kon met vrucht worden geraadpleegd over de restauratie van de kerk in de twintiger jaren van deze eeuw. In het rijksarchief te 's-Hertogenbosch heb ik vooral kennis genomen van het aldaar bewaarde Huisarchief van Stapelen en de parochiele doop- en trouwboeken. Wat het rijksarchief betreft kon ik in hoofdzaak terugvallen op de excerpten, die Ferdinand Smulders maakte van de Schepenprotokollen. Overal waar ik mij meldde voor het raadplegen van stukken of waar ik om inlichtingen heb gevraagd ondervond ik hartverwarmende

medewerking. Graag had ik de materie nog meer uitgediept; factoren van tijd en gelegenheid staan dit niet toe. Tijd: gereed komen met een dergelijke stof is er nauwelijks bij; zolang men er mee bezig is worden nieuwe ontdekkingen gedaan. Gelegenheid: de idee van het boek is nauw verbonden met de restauratie van de St.-Petrustoren; het laten samenvallen van het opleveren van de gerestaureerde toren en het verschijnen van het boek ligt voor de hand. Het manuscript was intussen zodanig uitgedijd, dat het wenselijk werd geacht het boek in twee delen te splitsen. Het werk heeft geen wetenschappelijke pretentie. Het uitvoerige notenapparaat, dat nochtans is bijgevoegd, strekt tot het geven van rekenschap aan de kritische lezer. Het is nu mogelijk de tekst te verifiëren en er desgewenst op voor! te bouwen. Het past mij dank te brengen aan allen, die mij met raadgevingen, het verstrekken van inlichtingen en ook met hun bemoedigende belangstelling hebben ter zijde gestaan. Het manuscript werd uitgetikt door mijn vrouw -typiste ad hoc met Ingebouwde kritiek die er een waar genoegen in vond mijn soms lintwormachtig gevormde zinnen meteen in stukken te hakken. Voor haar medewerking, ook bij het corrigeren van de drukproeven, ben ik haar veel dank verschuldigd. Dank ook voor het doorleien van het manuscript aan mijn zoon Tijs, aan koster Jo van Abeelen, die ik hiervoor al noemde en aan architect P.N. Snijders. , Laatstgenoemde, die dagelijks werd geconfronteerd met de toren in restauratie, deelde mij ook zijn bevindingen daarover mee. Gaarne wil ik ook mijn erkentelijkheid betuigen aan de leden van de Stichting "Red de toren", die op zo sympathieke wijze belangstelling toonden voor de voortgang van het schrijven van het boek en de schrijver daardoor hebben gestimuleerd. Het was ook "Red de toren". die het uitgeven van het werk, althans van het eerste boek, heeft georganiseerd. Vooral de bestuursleden W. de Kort en Th. van den Aker hebben zich daarvoor ingespannen terwijl de dagelijkse gang van zaken bij de realisatie van het boek werd begeleid door C. Bevers, die de lay-out verzorgde, en door W. van Velthoven, die op velerlei wijze bij de uitgave assisteerde en vooral fotografeerde. Mede uit Naam van de Stichting wordt hier gaarne dank gebracht aan de Rabobank voor haar royale medewerking bij de financiering van het boek, aan het Provinciaal Anjerfonds voor het verlenen van een aanmoedigingssubsidie, alsmede aan het gemeentebestuur van Boxtel voor het verstrekken van een-deelgarantie. Achteraf realiseer ik mij dat het onderwerp zich had geleend om in teamverband te worden uitgewerkt, al ontveins ik mij niet de moeilijkheid van werkverdeling en coordinatie. De wordingsgeschiedenis van het boek is echter zo verlopen, dat voortbouwend op wat al aanwezig was, het werk in één hand bleef, waarbij ik mij gelukkig prijs dat van het begin af aan de medewerking vast stond van, zoals gezegd, Jan Clercx voor het Smits'orgel. De tekst zal naar het mij wil voorkomen nog vaak kunnen worden aangevuld en mogelijk ook weersproken. Mag dat gezien worden als een bewijs van belangstelling voor de historie en de bouwwerken van kerk en toren, Welke belangstelling, naar ik mag hopen, door dit boek wordt verlevendigd. Ten slotte spreek ik gaarne de hoop uit dat dit werk moge bijdragen tot de instandhouding en het onverlet voortbestaan van de kerk de toren en de parochie van Sint-Petrus, van de eerbiedwaardige H. Bloedviering en van het onvervangbare Smits'orgel.

Boxtel juli 1983 Piet Th. A. Dorenbosch